

**НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

АНАКІНА ТЕТЯНА МИКОЛАЇВНА

УДК 341.171:340.142

СУДОВИЙ ПРЕЦЕДЕНТ У ПРАВІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Спеціальність 12.00.11 – міжнародне право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2008

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі міжнародного права та державного права зарубіжних країн Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор
Буроменський Михайло Всеволодович,
Національна юридична академія
України імені Ярослава Мудрого, завідувач кафедри міжнародного
права та державного права зарубіжних країн, член-кореспондент
Академії правових наук України.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Микієвич Михайло Миколайович,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
завідувач кафедри європейського права;

кандидат юридичних наук, доцент
Шпакович Ольга Миколаївна,
Інститут міжнародних відносин Київського
національного університету імені Тараса Шевченка,
доцент кафедри порівняльного і європейського права.

Захист відбудеться «21» квітня 2009 р. о 10 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.03 у Національній юридичній академії України імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 70.

Автореферат розісланий «18» березня 2009 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

С. М. Прилипко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Набуття Україною членства у Європейському Союзі є не лише зовнішньополітичним пріоритетом нашої держави, а й пов'язане з необхідністю здійснення низки досить складних кроків у правовій сфері. Адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу є важливою складовою процесу інтеграції України до ЄС, що визначається на законодавчому рівні. Метою цього процесу є досягнення відповідності правової системи України *acquis communautaire* з урахуванням критеріїв, що висуваються Європейським Союзом до держав, які мають намір вступити до нього. Віднесення прецедентних рішень судових органів ЄС до джерел *acquis communautaire* є загальновизнаним у правопорядку Європейських співтовариств і Європейського Союзу. Отже, особливості дії прецедентного компоненту *acquis communautaire* обов'язково повинні враховуватися під час приведення українського законодавства у відповідність до норм права ЄС. Проте на сьогодні в Україні офіційно не здійснюється моніторингу практики судів ЄС, а, відтак, відсутнє чітке усвідомлення про зміст та обсяги прецедентних рішень судових органів ЄС. Відсутні офіційні переклади значної кількості нормативно-правових актів Європейського Союзу, на підставі яких ухвалені ці рішення, не вироблено єдиного державного стандарту, до якого повинно бути приведене українське законодавство, щоб відповідати вимогам ЄС. Саме тому вивчення специфіки прецедентної практики судів ЄС вбачається актуальним завданням вітчизняної науки.

До цього слід додати, що в українській доктрині європейського та міжнародного права питання про значення прецеденту судових органів ЄС у правопорядку Європейського Союзу та його складової – Співтовариствах і особливостей його дії у внутрішньому праві держав-членів є переважно новими і поки що недостатньо вивченими. Проблематика з прецедентного права судів ЄС у юридичній літературі розглядається передусім у контексті джерел права Європейського Союзу, однак на сьогодні не визначено єдиного підходу щодо віднесення судового прецеденту до системи джерел права ЄС. Правова природа прецеденту Суду Правосуддя Європейських співтовариств юристами України ґрунтовно не досліджена.

Разом із тим вивчення окремих аспектів діяльності судових органів ЄС та правової природи їх рішень було у центрі уваги таких вітчизняних науковців, як М.В. Буроменського, М.М. Гнатовського, І.А. Грицяка, С.П. Добрянського, Т.В. Комарової, В.В. Копійки, І.В. Кравчука, М.М. Микієвича, О.М. Москаленка, В.І. Муравйова, А.В. Омельченка, В.Ф. Опришка, М.В. Парапана, В.О. Посельського, К.В. Смирнової, Л.Я. Трагнюк, А.В. Тюшки, Р.Б. Хорольського, С.В. Шевчука, О.М. Шпакович. Серед російських вчених, які певною мірою досліджували деякі аспекти правової природи рішень судів ЄС в межах тематики з джерел права ЄС, слід назвати М.М. Бірюкова, Д.В. Галушку, Л.М. Ентіна, М.Л. Ентіна, О.Я. Капустіна,

С.Ю. Кашкіна, І.А. Ледах, О.Л. Лучиніна, В.П. Малахова, М.М. Марченка, Д.С. Тихоновецького, Б.М. Топорніна, В.О. Туманова, О.О. Четверикова, В.Г. Шемятенкова та інших. Ретельніше питання про місце та роль судів ЄС та особливості дії їх рішень у правовій системі ЄС розкрито зарубіжними науковцями, передусім європейськими. Так, хотілося б відзначити роботи К. Альтер, Е. Арнула, М. Бланке, К.-Д. Борхардта, Л. Брауна, Ж. Бульва, Г. де Бурки, С. Везеріл, М. Велбрук, Д. В'ята, М. Гердегена, П. Грейга, А. Дашвуда, Т. Кеннеді, В. Кернза, Г. Ісаака, Д. Лейсока, К. Ленаертса, Ж.-В. Луї, Ф. Мане, П. фон Ньюффеля, Х. Расмуссена, Ж. Рідо, А. Розас, П. Свободи, Дж. Стейнер, А. Татама, Е. Тоса, Т. Трідімаса, Т. К. Хартлі, Г. Шермерза, Дж. Шо та інших.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідних робіт Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого згідно із цільовою комплексною програмою «Проблеми історії, теорії та практики державного права зарубіжних країн і міжнародного права» (номер державної реєстрації 0106u002284).

Мета й завдання дослідження. З урахуванням сучасного стану розробки проблеми мета роботи полягає у розкритті правової сутності судового прецеденту в праві ЄС, визначенні особливостей його формування та функціонування, з'ясуванні його значення та ролі у правопорядку ЄС/Співтовариств, а також специфіки застосування у внутрішньому праві держав-членів.

Реалізація поставленої мети зумовила необхідність вирішення таких **завдань**:

- визначити, яким чином дотримується правило прецеденту у діяльності міжнародних судових установ;
- здійснити порівняльно-правове дослідження місця судового прецеденту в системі джерел права держав-членів ЄС;
- надати визначення поняття «судовий прецедент», яке може використовуватися у праві ЄС;
- узагальнити існуючі підходи вітчизняних та зарубіжних науковців щодо питання про прецедент судових органів ЄС у системі джерел права Європейського Союзу;
- встановити місце і значення прецеденту судових органів ЄС як у системі джерел права ЄС, так і у правопорядку ЄС/Співтовариств загалом;
- з'ясувати особливості функціонування судового прецеденту у праві ЄС;
- вивчити правові можливості використання практики судових органів ЄС у національних правопорядках держав-членів;
- дати правову характеристику співвідношення прецедентної практики судів Європейського Союзу та Європейського суду з прав людини.

Об'єктом дослідження є правові відносини, що пов'язані із формуванням та застосуванням

прецеденту судових органів ЄС у правопорядку ЄС/Співтовариств.

Предметом дослідження є теоретичні основи та практичні питання формування та функціонування судового прецеденту у праві ЄС, установчі договори ЄС та Співтовариств, акти інституцій Співтовариств, рішення судів ЄС, міжнародних судів та національних судів держав-членів ЄС.

Методи дослідження. Методологічне підґрунтя дисертації становить сукупність методів і прийомів наукового пізнання, властивих науці правознавства загалом і науці міжнародного права зокрема. У роботі широко використано порівняльно-правовий метод при дослідженні особливостей функціонування судового прецеденту у внутрішньому праві держав-членів, міжнародному та праві ЄС/Співтовариств; історико-правовий – при визначенні генези становлення судового прецеденту у праві ЄС/Співтовариств та основних етапів становлення прецедентного права в галузі прав людини у правопорядку ЄС/Співтовариств; діалектичний, структурно-функціональний метод та метод абстрагування – при виявленні специфіки прецеденту судових органів ЄС як правового феномену; формально-юридичний (формально-логічний) – при з'ясуванні юридичної природи судового прецеденту у праві ЄС, за допомогою якого здійснювалися оброблення та аналіз емпіричного матеріалу, що також обумовив послідовність висловлених суджень, понять та умовиводів. У процесі дослідження використовувалися також інші загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання.

Емпіричну базу дисертаційної роботи склали вивчення й аналіз 172 рішень національних, регіональних (Європейського суду з прав людини, Міжамериканського суду з прав людини, Суду, заснованого Європейською Угодою про Економічну зону, Суду Правосуддя, Суду Першої інстанції, Суду з питань публічної служби ЄС) та міжнародних судів (Постійної палати міжнародного правосуддя, Нюрнберзького військового трибуналу, Міжнародного військового трибуналу для Далекого Сходу, Міжнародного Суду ООН, Міжнародного кримінального суду).

Наукова новизна одержаних результатів дисертації полягає в тому, що вона є першим у вітчизняній юридичній науці комплексним науково-практичним дослідженням судового прецеденту в праві Європейського Союзу. Крім того, наукова новизна визначається сучасною постановкою проблеми, вивченням нових ідей та тенденцій розвитку правових механізмів, що розглядаються в роботі. На підставі результатів дослідження дисертантом одержано нові наукові положення, висновки та пропозиції, які виносяться на захист, зокрема:

Уперше:

– запропоновано визначення поняття «судовий прецедент», що може використовуватися у внутрішньому правопорядку та праві ЄС: судовий прецедент – це рішення суду у конкретній справі, яке має обов'язковий характер при вирішенні наступної справи, що стосується аналогічних чи достатньо близьких питань (обставин справи), та завдяки своїй визначальній важливості

спрямоване на забезпечення цілісності, узгодженості та наступності правової системи, у межах якої воно застосовується;

- розкрито роль судових органів ЄС у встановленні та визначенні загальних принципів права Співтовариства, а також безпосередній участі цих судів у формуванні та розвитку норм правопорядку ЄС/Співтовариств;

- визначено найважливіші особливості судового прецеденту у праві ЄС/Співтовариств;

- встановлено специфіку зміни судовими органами ЄС прецедентного компоненту *acquis communautaire* та його темпоральну дію;

- визначено юридичні механізми застосування практики судових органів ЄС у внутрішньому праві держав-членів, якими є законодавча імплементація права Співтовариства державами-членами; реалізація принципу прямої дії права Співтовариств; тлумачення національного права у світлі права ЄС/Співтовариств; притягнення держав до відповідальності за порушення права ЄС/Співтовариств; преюдиційний механізм відповідно до ст. ст. 35 Договору про Європейський Союз та 234 Договору, що засновує Європейське Співтовариство;

- запропоновано рекомендації для уникнення колізій у розумінні основоположних прав у межах Ради Європи та Європейського Союзу.

Набуло подальшого розвитку:

- порівняльно-правове дослідження місця судового прецеденту в системі джерел права держав-членів ЄС, його значення в міжнародному праві та праві ЄС/Співтовариств;

- твердження про те, що для правової системи будь-якого рівня (внутрішньодержавної або ЄС/Співтовариств) характерним є дотримання прецедентів своїх судових органів; у зазначених системах права судовий прецедент має переважно переконливу силу;

- положення про можливість найбільш широкого застосування прецедентів судових органів ЄС саме на рівні внутрішніх правопорядків держав-членів, що надає зазначеному прецеденту якості одного з основних інструментів формування єдиного правового простору Європейського Союзу;

- вивчення впливу преюдиційної процедури, передбаченої ст. 35 Договору про Європейський Союз та ст. 234 Договору, що засновує Європейське Співтовариство, на забезпечення одностайного застосування і тлумачення норм права Співтовариства усіма національними судовими інституціями держав-членів ЄС.

Удосконалено:

- розуміння прецеденту, який утворюють суди ЄС, як самостійного джерела права ЄС з огляду на: особливості права ЄС/Співтовариств, специфіку місця судів ЄС в інституційній системі, значення рішень судів ЄС у правопорядку ЄС/Співтовариств;

- підходи про співвідношення прецедентної практики судів Європейського Союзу та

Європейського суду з прав людини та обґрунтована необхідність розроблення спеціального механізму адаптації практики судів ЄС до практики Європейського суду з прав людини.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні положення та одержані результати можуть бути використані: *у науково-дослідницькій сфері* – для подальшого дослідження теоретичних питань правової природи судового прецеденту в праві ЄС, особливостей його застосування у правопорядку ЄС/Співтовариств та державах-членах; *у правотворчій діяльності* – як теоретичний матеріал при розробці, обговоренні, укладанні міжнародно-правових документів та національних нормативних актів, спрямованих на адаптацію законодавства України до *acquis communautaire*; *у навчальному процесі* – під час викладання курсів з міжнародного публічного права, права Європейського Союзу, а також при підготовці відповідних навчальних видань; *в інформаційно-аналітичній роботі* – у процесі розповсюдження знань про Європейський Союз та прецедент судових органів ЄС як важливе джерело його права.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення, висновки та пропозиції, що містяться в дисертації, обговорені, схвалені та рекомендовані до захисту кафедрою міжнародного права та державного права зарубіжних країн Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого.

Основні положення дисертаційного дослідження були оприлюднені на міжнародних і всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях: Всеукраїнська науково-практична конференція молодих учених та здобувачів «Сучасні проблеми юридичної науки: стан та перспективи розвитку» (м. Харків, 21-22 листопада 2005 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція молодих учених та здобувачів «Конституція України – основа побудови правової держави і громадянського суспільства» (м. Харків, 26-27 червня 2006 р.); Міжнародна наукова конференція молодих учених «П'яті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 27-28 жовтня 2006 р.); Міжнародна наукова конференція студентів, аспірантів та молодих вчених «Правова спадщина Нюрнберзького процесу: історія та сучасність. Другі юридичні читання» (м. Одеса, 24 листопада 2006 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція молодих учених та здобувачів «Сучасні проблеми юридичної науки: стан та перспективи розвитку» (м. Харків, 23-24 квітня 2007 р.).

Результати дослідження використовувалися автором у навчальному процесі при проведенні практичних занять із міжнародного права, зокрема за темами «Джерела міжнародного права», «Право міжнародних організацій», «Основи права Європейського Союзу».

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження відображено у 10 наукових працях: у 5 статтях, опублікованих у фахових виданнях, визначених Вищою атестаційною комісією України, а також у тезах 5 доповідей на наукових та науково-практичних конференціях.

Структура дисертації обумовлена метою і предметом дослідження. Робота складається із переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, що містять сім підрозділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації – 231 сторінка, із них основного тексту – 186 сторінок. Кількість використаних джерел – 467 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність проведеного дослідження, визначаються предмет, об'єкт, мета та завдання дослідження, викладені методологічна і теоретична основи роботи, положення, що характеризують її наукову новизну, розкриваються теоретичне і практичне значення роботи та апробація результатів дослідження.

Розділ 1 «Поняття судового прецеденту в національному та міжнародному праві» складається з двох підрозділів.

У *підрозділі 1.1 «Судовий прецедент у системі джерел права держав-членів Європейського Союзу»* розглядається правова природа, характерні риси судового прецеденту як правового явища; співвідношення понять «судовий прецедент», «судова практика», «прецедентна практика», «правова позиція суду», «прецедент судового тлумачення». Запропоновано визначення поняття «судовий прецедент», яке може використовуватися як у внутрішньому праві держав, так і в праві ЄС: судовий прецедент – це рішення суду у конкретній справі, яке має обов'язковий характер при вирішенні наступної справи, що стосується аналогічних чи достатньо близьких питань (обставин справи), та завдяки своїй визначальній важливості спрямоване на забезпечення цілісності, узгодженості та наступності правової системи, у межах якої воно застосовується. При цьому у підрозділі доводиться, що судовий прецедент може виступати у таких формах: а) як рішення суду, коли йдеться про його зовнішній вираз; б) як принцип, який береться за основу наступного рішення; в) як правило, тобто регулятор суспільних відносин, у вигляді зразка застосування та тлумачення чинних норм права або у виробленні нових норм (правоположень). Для позначення сукупності прецедентів судових органів ЄС, які діють у правопорядку ЄС/Співтовариств використано термін «прецедентний компонент *acquis communautaire*».

Зазначено, що у різних правових системах для судів є характерним слідувати своїм попереднім рішенням незалежно від формального визнання правила прецеденту. Це стосується не лише національного права держав-членів ЄС, а також є слушним у праві ЄС. Обов'язок судів враховувати свої попередні рішення притаманний здійсненню правосуддя, а саме впливає з таких характеристик цього явища, як: недискримінаційне ставлення, однотайність, правова визначеність, правова передбачуваність і послідовність (наступність). Важливим також стає

принцип юридичної (процесуальної) економії, від якого залежать строки вирішення справ і затрати при цьому. Саме ці принципи суттєво впливають на можливість будь-якої системи мати прецедентний характер.

Здійснено порівняльно-правове дослідження місця судового прецеденту в системі джерел права держав-членів ЄС. Встановлено, що у межах кожної правової системи держав-членів Європейського Союзу (англосаксонської, романо-германської та скандинавської) склалося власне уявлення про сутність судового прецеденту та його роль у регулюванні суспільних відносин через історичні, національні, державно-правові та інші причини. Проте значення прецеденту як джерела права в цих країнах характеризується спільною рисою: судовий прецедент має переважно переконливу силу. У той же час відбуваються зворотні процеси: якщо в країнах загального права посилюється роль закону як джерела права, то в інших державах-членах ЄС зростає роль судових органів у процесі правового регулювання. Спостерігається поступове взаємопроникнення, конвергенція романо-германського права та англосаксонського, що супроводжується підвищенням ролі та значення судового прецеденту в переважній більшості держав-членів ЄС. Це обумовлено спільністю історичних коренів обох систем: вони витікають із римського права і того правового порядку, який встановився згодом у Європі, а також аксіоми про належність як складових частин до єдиного права, яке є загальноцивілізаційним надбанням. На розвиток прецедентного права у державах-членах ЄС, які представляють романо-германську правову систему, суттєво впливають європейські інтеграційні процеси. Практика судів ЄС, у першу чергу Суду Правосуддя Європейських співтовариств, безпосередньо позначається на діяльності внутрішньодержавних судів.

У підрозділі 1.2 «Значення рішень міжнародних судів у міжнародному праві» досліджено, яким чином дотримується правило прецеденту у діяльності міжнародних судових установ. Розглянуто сучасне становище рішень міжнародних та регіональних судових органів у міжнародному праві.

Обґрунтовано висновок, що класичне розуміння правової природи рішень міжнародних судів лише як допоміжних засобів для встановлення правових норм, що склалося в науці з огляду на Статут Міжнародного Суду ООН, повинно бути переглянутим через важливість діяльності міжнародних судових установ для міжнародного права у зв'язку із суттєвою диверсифікацією та ускладненням міжнародних правовідносин, одним із головних напрямків якого є захист прав людини.

Доведено, що у міжнародному праві спостерігається тенденція збереження судової наступності і становлення елементів міжнародного прецедентного права. На етапі формування знаходиться принцип відносної сили попередньо винесеного рішення (переконливого прецеденту) міжнародного суду. Відсутність у загальному міжнародному праві вимоги дотримуватися

попередніх рішень міжнародних судів не заважає деяким із них (зокрема, міжнародним кримінальним трибуналам) започатковувати практику врахування попередньо винесених ними судових рішень.

Зазначається, що в інтеграційних об'єднаннях рішення судових інституцій набувають характеру нормативності й виключної важливості для становлення правопорядку цих об'єднань задля досягнення мети їх утворення.

Розділ 2 «Місце судового прецеденту в праві Європейського Союзу» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 2.1 *«Прецедентні рішення судів ЄС у системі джерел права Європейського Союзу»* узагальнено існуючі підходи вітчизняних та зарубіжних теоретиків до питання про прецедент судових органів ЄС у системі джерел права ЄС/Співтовариств, а також представлена авторська позиція із досліджуваного питання.

Звертається увага на те, що на сьогодні відсутня єдина класифікація джерел права ЄС/Співтовариств і, відповідно, залишається невирішеним питання про місце прецедентних рішень судів ЄС у цій системі. Різницю в підходах вчених можна пояснити з огляду на чотири обставини. По-перше, відсутністю єдиного розуміння поняття «джерело права ЄС/Співтовариств», що є передусім результатом суперечливості цього поняття у правових системах країн, представлених у ЄС, а також неоднакового використання судового прецеденту як джерела права в зазначених державах. По-друге, тим, що не визначено єдиних критеріїв класифікації джерел права ЄС/Співтовариств. По-третє, наповненням дослідниками схожих за назвою класифікаційних груп різним змістом. По-четверте, особливостями права ЄС/Співтовариств як системи, що перебуває в постійному русі, є динамічною та невпинно змінюється.

Дослідивши доктринальні підходи щодо місця прецеденту судових органів ЄС/Співтовариств, автор робить висновок про наявність двох протилежних точок зору: про належність (позитивне ставлення) та про неналежність (нігілістичне ставлення) прецедентних рішень судів ЄС/Співтовариств до системи джерел права ЄС/Співтовариств. Представники нігілістичного підходу відзначають важливу роль судових органів ЄС не лише у встановленні або визначенні загальних принципів права Співтовариства, а й у безпосередній участі цих судів у творенні та розвитку норм комунітарного права. Проте головними перешкодами у визнанні прецедентів судів ЄС джерелами права є: а) національна правосвідомість дослідників та формальне невизнання прецедентних рішень судових органів ЄС джерелами права; б) виокремлення лише загальних принципів права Співтовариств, утворених у результаті винесення рішень судових органів ЄС з наступним їх підтвердженням у подальшому; в) розуміння прецеденту судів ЄС насамперед як форми права, а не як джерела права; г) обмежувальне (вузьке, буквальне) тлумачення ст. 220 Договору, що засновує Європейське Співтовариство, як такої, що

визначає повноваження судів виключно щодо здійснення правозастосовчої та інтерпретаційної функцій для забезпечення дотримання положень установчих договорів; г) відсутність формально визначеної загальнообов'язковості; д) політична активність судів (прийняття рішень виходячи із політичної доцільності, а не юридичних приписів).

Сутність іншого, позитивного ставлення зводиться до відведення судам ЄС особливого місця у правовій системі ЄС/Співтовариств із наділенням їх широкими повноваженнями, у тому числі у сфері правотворчості. У межах дослідження автором пропонується застосовувати поняття «прецедентного права» судів ЄС.

У роботі доводиться, що прецедент, утворюваний судами ЄС, є джерелом права ЄС/Співтовариств. Такий висновок можна зробити з огляду на: 1) специфіку права ЄС/Співтовариств, зокрема особливості установчих договорів ЄС/Співтовариств, що впливають на формування прецедентного права судами ЄС; 2) особливого місця судів ЄС в інституційній системі; 3) значення рішень судів ЄС у правопорядку ЄС/Співтовариств. Так, за допомогою прецеденту значно деталізуються і конкретизуються положення установчих договорів та норми права ЄС/Співтовариств; у прецедентах подаються єдині норми, стандарти, необхідні для ефективного функціонування Союзу в цілому; такі судові роз'яснення набувають нормативного характеру, обов'язкового для дотримання всіма суб'єктами права ЄС/Співтовариств; за допомогою прецеденту судових органів ЄС здійснюється значний регулюючий вплив у національних правопорядках держав-членів.

Хоча формально правило прецеденту в праві ЄС/Співтовариств не закріплено, при вивченні сучасного розвитку цього права можна дійти висновку, що прецеденти судових органів ЄС є важливим джерелом права. Незважаючи на те, що завдання судів ЄС формально обмежене тлумаченням і застосуванням кожного з інших джерел права, вони відіграють ключову роль у розширенні правопорядку ЄС/Співтовариств. Прецедент судових органів ЄС (передусім Суду Правосуддя) у праві ЄС виконує інтегруючу функцію – через нього формується і розвивається це право. Тому в дисертації наголошується, що правова система Європейського Союзу має прецедентний характер.

У підрозділі 2.2 «Особливості судового прецеденту в праві Європейського Союзу» досліджується специфіка функціонування судового прецеденту у праві ЄС/Співтовариств.

Найважливішими особливостями прецеденту судових органів у праві ЄС є:

- відсутність формально визначеного (в установчих договорах ЄС/Співтовариств, Статуті Суду Правосуддя, Правилах процедури та інших актах) зобов'язання дотримуватися подальших рішень судовими органами та враховувати принцип прецеденту. Це обумовлюється необхідністю правової визначеності, правової передбачуваності, недискримінаційного ставлення, послідовності та однаковості. При цьому рішення Суду Правосуддя користуються високим авторитетом та

мають великий вплив на практику Суду Першої інстанції та Суду з питань публічної служби, а також національних судів держав-членів. Тому можна говорити про дію принципу переконливого прецеденту в судовій системі ЄС;

- рішення судів ЄС є найважливішими формами існування судових прецедентів. Однак не будь-яке судове рішення буде мати прецедентний характер. Для цього воно повинно відповідати таким вимогам: 1) містити в собі певну новизну; 2) мати достатньо конкретно сформульоване, чітке правоположення, що використовуватиметься в майбутньому; 3) підтверджуватися низкою наступних рішень;

- прецедент судових органів ЄС діє не лише безпосередньо в рамках Співтовариств і Союзу, а й має значний регулюючий вплив у національних правопорядках держав-членів і є обов'язковим для застосування їх судами як частини права ЄС/Співтовариств;

- прецедентне право судів ЄС розглядається як єдина система через взаємозв'язки правопорядків двох міжнародних організацій (Європейського Співтовариства і Євратому) з правопорядком Європейського Союзу;

- недотримання судами ЄС правоположень, викладених у власній практиці, у практиці вищих судів має місце лише в поодиноких випадках та обумовлюється певними чинниками: 1) суттєвою зміною обставин, що мають важливе для справи значення, та 2) поданням сторонами або генеральними адвокатами нових вагомих аргументів, які не були предметом розгляду в попередній справі. Перша підстава має місце у випадках прийняття нових нормативних актів або укладання міжнародних договорів, що регулюють спірні правовідносини, а також зміни в розумінні певних правових інститутів, у тому числі в результаті появи нових загальних принципів права Співтовариства або їх розвитку. Така практика притаманна будь-якій правовій системі, де суд повинен мати можливість змінювати свою позицію, оскільки змінюються суспільні відносини. Особливо це справедливо для права Співтовариства, яке характеризується підвищеним динамізмом і мінливістю;

- можливість обмеження темпоральної дії змістовних положень (тлумачень, висновків) судового рішення, які можуть використовуватися як прецеденти у майбутньому.

Розділ 3 «Дія прецеденту судових органів Європейського Союзу в національних правопорядках держав-членів та його співвідношення з практикою Європейського суду з прав людини» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 3.1 «Застосування практики судових органів ЄС у національних правопорядках держав-членів» вивчаються юридичні механізми використання практики судів ЄС у внутрішньому праві держав-членів.

Найважливішою функцією прецедентного права судів ЄС/Співтовариств у національних правопорядках держав-членів ЄС є функція тлумачення писаних норм права ЄС/Співтовариств.

Разом із тим значення рішень судів ЄС (насамперед Суду Правосуддя) не обмежується лише вирішенням спірних питань права ЄС/Співтовариств. Такі рішення здійснюють значний регулюючий вплив на внутрішнє право держав.

Автор робить висновок, що практика судових органів ЄС як важлива складова права Співтовариства може стати частиною правового порядку держав-членів: а) шляхом здійснення законодавчої імплементації права Співтовариства державами-членами; б) шляхом реалізації принципу прямої дії права Співтовариств; в) шляхом тлумачення національного права у світлі права ЄС/Співтовариств; г) при притягненні держав до відповідальності за порушення права ЄС/Співтовариств; д) шляхом використання преюдиційного механізму відповідно до ст. ст. 35 Договору про Європейський Союз та 234 Договору, що засновує Європейське Співтовариство.

У праві Співтовариства механізм захисту прецедентного права від порушень з боку держав-членів як складової права ЄС/Співтовариств функціонує в межах загального механізму відповідальності держав-членів. Разом із тим усі вищезазначені механізми або розвивалися прецедентним правом Суду Правосуддя, або їх зміст визначався прецедентною практикою судів ЄС. Отже, можна стверджувати, що без постійного втручання судів ЄС у функціонування вказаних механізмів усі ці інститути, які стосуються взаємодії права ЄС/Співтовариств із внутрішнім правом держав-членів, будуть деградувати, а саме право ЄС/Співтовариств перестане розвиватися і стане «застарілим».

Дослідження підтверджує той факт, що найбільш широке застосування прецедентів судових органів ЄС відбувається саме на рівні внутрішніх правопорядків держав-членів. Як наслідок, такий прецедент стає одним із основних інструментів формування єдиного правового простору Європейського Союзу.

У підрозділі 3.2 «Вплив преюдиційного механізму на становлення прецедентного права Європейського Союзу» розкривається важливість механізму преюдиційної процедури, передбаченої ст. 35 Договору про Європейський Союз та ст. 234 Договору, що засновує Європейське Співтовариство, для досягнення максимальної ефективності права ЄС на рівні національних правопорядків.

Підкреслюється визначальний вплив преюдиційної процедури у забезпеченні одностайного застосування і тлумачення норм права ЄС/Співтовариства усіма національними судовими інституціями держав-членів ЄС. Цьому сприяє тісна співпраця та постійна взаємодія внутрішньодержавних судів та судів ЄС.

Детально досліджується концепція «зрозумілого акту» (англ. – «acte clair»), за допомогою якої рішення Суду Правосуддя відіграють роль прецеденту як джерела права для судових органів держав-членів ЄС. З'ясовано, що Суд Правосуддя використовує доктрину «acte clair» для того, щоб дозволити національним судам, не звертаючись до Суду Правосуддя, застосовувати норми

права так, як їх інтерпретує Суд Правосуддя у конкретній справі, навіть тоді, коли обставини справи не є абсолютно ідентичними, а мають деякі несуттєві відмінності. Завдяки тому, що Суд Правосуддя надає узагальнену інтерпретаційну відповідь, яка не є специфічною для країни запиту та в якій не вказуються особливості її застосування судовим органом цієї країни, суди інших держав-членів ЄС мають можливість використовувати надане в ній тлумачення права ЄС при здійсненні судочинства на національному рівні. Дослідивши позицію Суду Правосуддя, можна зробити висновок про обов'язковість застосування рішень Суду Правосуддя внутрішньодержавними судовими органами, тобто про здатність цих рішень слугувати прецедентами.

У підрозділі 3.3 «Співвідношення прецедентної практики судів Європейського Союзу та Європейського суду з прав людини» досліджуються особливості захисту основоположних прав та свобод у правопорядку ЄС/Співтовариств та можливості використання в ньому практики Європейського суду з прав людини.

Проведеним дослідженням з'ясовано, що практика судів ЄС у частині захисту основоположних прав формується під значним впливом практики Європейського суду з прав людини, що покликаний надавати офіційне тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. Робиться висновок про те, що оскільки Співтовариства не є стороною Конвенції, то на суди ЄС не покладається зобов'язання дотримуватися практики Європейського суду з прав людини щодо розуміння основних прав, викладених у ній. Однак суди ЄС застосовують норми Конвенції та прецеденти Європейського суду з прав людини за допомогою категорії загальних принципів права, але при цьому враховують завдання та цілі діяльності ЄС/Співтовариств.

Обґрунтовано необхідність розроблення спеціального механізму адаптації практики судів ЄС до практики Європейського суду з прав людини з огляду на такі чинники: а) неспівпадіння каталогу прав людини у правопорядку ЄС/Співтовариств та Ради Європи; б) різний рівень захисту цих прав; в) динамічність практики Європейського суду з прав людини та забезпечення її узгодженості із власними рішеннями, з одного боку, та намагання судів ЄС бути послідовними – з другого.

У підрозділі сформульовано рекомендації для уникнення колізій у розумінні основоположних прав у межах Ради Європи та Європейського Союзу. Зокрема, на думку автора, запровадження механізму преюдиційного запиту Суду Правосуддя до Європейського суду з прав людини може бути найоптимальнішим засобом уникнення протиріч у розумінні основоположних прав у межах ЄС та Ради Європи. Для забезпечення ефективного захисту основоположних прав з огляду на значне навантаження Європейського суду з прав людини вбачається необхідним розробити спеціальну процедуру прискореного розгляду Європейським судом з прав людини

запитів Суду Правосуддя.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні здійснено теоретичне узагальнення та подається нове вирішення наукового завдання, яке полягає у розкритті сутності судового прецеденту в праві ЄС, визначенні особливостей його формування та функціонування, з'ясуванні його значення та ролі у правопорядку ЄС/Співтовариств, а також специфіки застосування у внутрішньому праві держав-членів.

Основні теоретичні та практичні результати цього дослідження полягають у розробці таких висновків, положень та пропозицій:

1. Судовий прецедент – це рішення суду у конкретній справі, яке має обов'язковий характер при вирішенні наступної справи, що стосується аналогічних чи достатньо близьких питань (обставин справи), та завдяки своїй визначальній важливості спрямоване на забезпечення цілісності, узгодженості та наступності правової системи, у межах якої воно застосовується. Таке визначення може використовуватися у внутрішньому правопорядку та праві ЄС.

2. У внутрішньому праві держав-членів ЄС, міжнародному та праві ЄС/Співтовариств характерним є дотримання прецедентів своїх судових органів. Це пояснюється тим, що обов'язок судів враховувати власні попередні рішення притаманний здійсненню правосуддя, а саме впливає з таких характеристик цього явища, як: недискримінаційне ставлення, однаковість, правова визначеність, правова передбачуваність і послідовність (наступність). Важливим також є принцип юридичної (процесуальної) економії.

3. У межах кожної правової системи держав-членів Європейського Союзу склалося власне уявлення про сутність судового прецеденту та його роль у регулюванні суспільних відносин у силу історичних, національних, державно-правових та інших причин. Відбувається поступове взаємопроникнення, конвергенція романо-германського права та англосаксонського, що супроводжується підвищенням ролі та значення судового прецеденту у переважній більшості держав-членів ЄС.

4. У міжнародному праві спостерігається тенденція збереження судової наступності і становлення елементів міжнародного прецедентного права. На етапі формування знаходиться принцип відносної сили попередньо винесеного рішення (переконливого прецеденту) міжнародного суду.

5. Прецедент, утворюваний судами ЄС, є самостійним джерелом права ЄС з огляду на: специфіку права ЄС/Співтовариств, особливого місця судів ЄС в інституційній системі та значення рішень судів ЄС у правопорядку ЄС/Співтовариств.

6. Прецедент судових органів ЄС (передусім Суду Правосуддя) у правопорядку ЄС/Співтовариств виконує інтегруючу функцію – через нього формується і розвивається це право.

7. Найважливішими особливостями прецеденту судових органів у праві ЄС є: 1) відсутність формально визначеного зобов'язання у судових органів ЄС дотримуватися та враховувати попередні рішення та одночасно його необхідність для розвитку та життєвості права ЄС/Співтовариств; 2) застосування не лише безпосередньо в рамках Співтовариства і Союзу, але й у національних правопорядках держав-членів як частини права ЄС/Співтовариств; 3) можливість одночасного використання (за виключенням певних обмежень) у правопорядках двох міжнародних організацій (Європейського Співтовариства та Євратому) та правопорядку Європейського Союзу; 4) достатньо виняткове відхилення від правоположень, викладених у власній практиці та у практиці вищих судів; 5) можливість обмеження темпоральної дії змістовних положень (тлумачень, висновків) судового рішення, які можуть використовуватися як прецеденти у майбутньому.

8. Концепція прецеденту, вироблена судовими органами ЄС, забезпечує одностайне застосування та тлумачення норм права ЄС/Співтовариства усіма національними судовими інституціями держав-членів ЄС, завдяки чому стає можливим досягнення максимальної ефективності права ЄС/Співтовариств. Цьому сприяє тісна співпраця та постійна взаємодія внутрішньодержавних судів та судів ЄС, основою якої є преюдиційний механізм, передбачений ст. 35 Договору про Європейський Союз та 234 Договору, що засновує Європейське Співтовариство.

9. Найбільш широке застосування прецедентів судових органів ЄС відбувається саме на рівні внутрішніх правопорядків держав-членів, що надає зазначеному прецеденту якості одного з основних інструментів формування єдиного правового простору Європейського Союзу.

10. Практика судових органів ЄС як важлива складова права Співтовариства може стати частиною правового порядку держав-членів: а) шляхом здійснення законодавчої імплементації права Співтовариства державами-членами; б) шляхом реалізації принципу прямої дії права Співтовариств; в) шляхом тлумачення національного права у світлі права ЄС/Співтовариств; г) при притягненні держав до відповідальності за порушення права ЄС/Співтовариств; д) шляхом використання преюдиційного механізму відповідно до ст. ст. 35 Договору про Європейський Союз та 234 Договору, що засновує Європейське Співтовариство.

11. Практика судів ЄС у частині захисту основоположних прав формується під значним впливом практики Європейського суду з прав людини. Не зважаючи на відсутність зобов'язання у судів ЄС дотримуватися концептуальних підходів Європейського суду з прав людини щодо розуміння фундаментальних прав, викладених у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., суди ЄС застосовують норми Конвенції та прецеденти Європейського суду з прав людини за допомогою категорії загальних принципів права, але при

цьому враховують завдання та цілі діяльності ЄС/Співтовариств.

12. Існує необхідність у розробці спеціального механізму адаптації практики судів ЄС до практики Європейського суду з прав людини з огляду на такі чинники: а) неспівпадіння каталогу прав людини у правопорядку ЄС/Співтовариств та Ради Європи; б) різний рівень захисту цих прав; в) динамічність практики Європейського суду з прав людини та забезпечення її узгодженості із власними рішеннями, з одного боку, та намагання судів ЄС бути послідовними – з другого. Для уникнення колізій у розумінні основоположних прав у межах Ради Європи та Європейського Союзу доцільно запровадити механізм преюдиційного запиту Суду Правосуддя до Європейського суду з прав людини.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Анакіна Т. М. Значення рішень міжнародних судів для розвитку міжнародного права / Т.М. Анакіна // Пробл. законності: Респ. міжвід. наук. зб. / Відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2007. – Вип. 89. – С. 200–206.
2. Анакіна Т. Прецедентні рішення Суду Європейських співтовариств у становленні правопорядку ЄС / Т. Анакіна // Підприємництво, госп-во і право. – 2008. – № 2. – С. 49–52.
3. Анакіна Т. Особливості відхилення від принципу *stare decisis* судами Європейського Союзу / Т. Анакіна // Підприємництво, госп-во і право. – 2008. – № 3. – С. 22–26.
4. Анакіна Т. Обмеження темпоральної дії рішень Суду Правосуддя / Т. Анакіна // Підприємництво, госп-во і право. – 2008. – № 7. – С. 47–49.
5. Співвідношення прецедентної практики судів Європейського Союзу та Європейського Суду з прав людини / Т. Анакіна // Підприємництво, госп-во і право. – 2008. – № 8. – С. 145–148.
6. Анакіна Т. М. Прецедент Суду Європейських співтовариств у праві ЄС / Т. М. Анакіна // Сучасні проблеми юридичної науки: стан і перспективи розвитку: Тези доп. та наук. повідомлень учасників наук. конф. молодих учених та здобувачів / За заг. ред. проф. М. І. Панова. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2005. – С. 104–106.
7. Анакіна Т. М. Особливості прецедентного права в країнах-членах Європейського Союзу / Т. М. Анакіна // Конституція України – основа побудови правової держави і громадянського суспільства: Тези доп. та наук. повідомлень учасників всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених та здобувачів / За заг. ред. проф. М. І. Панова. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2006. – С. 105–108.
8. Анакіна Т. М. Значення рішень міжнародних судів для розвитку міжнародного права (на прикладі Міжнародного Суду ООН) / Т. М. Анакіна // Молодь у юридичній науці: Зб. тез Міжнародної наукової конференції молодих учених «П'яті осінні юридичні читання» (27-28 жовтня 2006 р., м. Хмельницький): У 5-ти ч. Ч. II: «Конституційне право. Адміністративне право

та процес. Фінансове право. Міжнародне право. Порівняльне правознавство». – Хмельницький: Вид-во Хмельн. ун-ту управління і права, 2006. – С. 178–181.

9. Анакіна Т. М. Внесок Нюрнберзького військового трибуналу у становлення міжнародного кримінального права / Т. М. Анакіна // Матеріали Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Правова спадщина Нюрнберзького процесу: історія та сучасність. Другі юридичні читання». 24 листопада 2006 р. [уклад. : Є. Л. Стрельцов, І.С. Доброход; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Є. Л. Стрельцова]. – Одеса: Астропрінт, 2006. – С. 7–9.

10. Анакіна Т. Особливості преюдиційної процедури Суду Європейських співтовариств / Т. Анакіна // Сучасні проблеми юридичної науки та практики: Тези доп. та наук. повідомлень всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених та здобувачів / За заг. ред. проф. М. І. Панова. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2007. – С. 57– 60.

АНОТАЦІЇ

Анакіна Т. М. Судовий прецедент у праві Європейського Союзу. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право. – Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Харків, 2008.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню правової природи судового прецеденту в праві Європейського Союзу. У роботі здійснюється порівняльно-правове вивчення місця судового прецеденту в системі джерел права держав-членів ЄС, його значення в міжнародному праві та праві ЄС/Співтовариств. Доводиться, що прецедент судових органів ЄС (передусім Суду Правосуддя) у правопорядку ЄС/Співтовариств виконує інтегруючу функцію – через нього формується і розвивається це право. Визначаються найважливіші особливості прецеденту судових органів ЄС, специфіка зміни судовими органами ЄС прецедентного компоненту *acquis communautaire* та його темпоральна дія. Розкриваються юридичні механізми застосування практики судів ЄС у внутрішньому праві держав-членів. Вивчається співвідношення прецедентної практики судів ЄС та Європейського суду з прав людини.

Ключові слова: судовий прецедент, судові рішення, джерело права, міжнародний суд, суди Європейського Союзу, *acquis communautaire*, прецедентна практика судових органів ЄС, право Європейського Союзу.

Анакіна Т. Н. Судебный прецедент в праве Европейского Союза. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности

12.00.11 – международное право. – Национальная юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого. – Харьков, 2008.

Диссертация посвящена комплексному изучению правовой природы судебного прецедента в праве Европейского Союза. В работе рассматривается сущность, характерные черты судебного прецедента как правового явления; раскрывается его соотношение с категориями «судебная практика», «прецедентная практика», «правовая позиция суда», «прецедент судебного толкования». Предложено определение понятия «судебный прецедент», которое можно использовать во внутреннем правопорядке и праве ЕС. Проводится сравнительно-правовое исследование роли судебного прецедента в системе источников права государств-членов ЕС, его значение в международном праве и правопорядке ЕС/Сообществ. Поддерживается и расширяется вывод о том, что во внутригосударственном, международном и праве ЕС/Сообществ характерным является соблюдение прецедентов их судебными органами.

На основе анализа и обобщения научных трудов украинских, российских и зарубежных теоретиков формулируется авторское понимание природы судебного прецедента в праве ЕС/Сообществ как самостоятельного источника права ЕС исходя из: особенностей права ЕС/Сообществ, специфики правового статуса судов ЕС в институционной системе, значения решений судов ЕС в правопорядке ЕС/Сообществ. Доказывается, что прецедент судебных органов ЕС (преимущественно Суда Правосудия) в правопорядке ЕС/Сообществ выполняет интегрирующую функцию – с его помощью формируется и развивается это право.

Определяются наиболее важные особенности прецедента судебных органов ЕС. Особое внимание уделяется анализу специфики изменения судебными органами ЕС прецедентного компонента *acquis communautaire* и его временному действию.

Автор развивает вывод о том, что наиболее широкое применение прецедентов судебных органов ЕС осуществляется именно во внутренних правопорядках государств-членов, что придает указанному прецеденту качество одного из основных инструментов формирования единого правового пространства Европейского Союза. Определяются юридические механизмы использования практики судебных органов ЕС во внутреннем праве государств-членов.

Исследуются особенности защиты основополагающих прав и свобод в правопорядке ЕС/Сообществ и возможность использования в нем практики Европейского суда по правам человека. Подчеркивается необходимость разработки специального механизма адаптации практики судов ЕС к практике Европейского суда по правам человека. Предложены рекомендации по избежанию коллизий решений этих судов в понимании основополагающих прав.

Ключевые слова: судебный прецедент, судебное решение, источник права, международный суд, суды Европейского Союза, *acquis communautaire*, прецедентная практика судебных органов ЕС, право Европейского Союза.

Anakina T. Judicial Precedent in the European Union Law. – Manuscript.

The thesis for obtaining scientific degree of Candidate of Legal Sciences on specialty 12.00.11 – International Law. – The Yaroslav Mudryi National Law Academy of Ukraine. – Kharkiv, 2008.

The dissertation is dedicated to a complex investigation of legal nature of judicial precedent in the European Union Law. The author makes a comparative study of the case law as a source of law in national legal systems of the European Union member states, its role in the International Law and European Union Law. It is argued that the precedents of the European Union courts (mostly Court of Justice) play an integrative function – they form and develop the legal order of the European Union/European Community. The author determines main features of judicial precedent, ways of case law revision and its temporal effect. A deep focus is made on legal mechanisms of the case law application in national legal orders. Protection of fundamental rights by the European Union courts and the European Court of Human Rights and possible controversy of their case law is also analyzed. The author proposes ways of avoidance of such collisions.

Key words: judicial precedent, judicial decision, source of law, international court, European Union courts, *acquis communautaire*, case law of the European Union courts, European Union Law.

Відповідальний за випуск
кандидат юридичних наук, доцент
Тарасов О. В.

Підписано до друку 21.01.2009 р. Формат 60x90/16.

Папір офсетний. Віддруковано на різнографі.

Ум. друк. арк. 0,7 Обл.-вид. арк. 0,9.

Тираж 100 прим. Зам. № 3475

Друкарня Національної юридичної академії України
імені Ярослава Мудрого
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77